

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ NEOLOGİZMLƏR

Açar sözlər: neologizmlər, neologizmlərin növləri, neologizmlərin yaranma səbəbləri

Key words: neologisms, the types of neologisms, the causes of neologisms

Ключевые слова: неологизмы, виды неологизмов, причины неологизмов

Neologizmlər dilin leksik tərkibində əhəmiyyətli rol oynayır. Həm nəzəri, həm gündəlik nitqimizdə işlədilən sözlərin içində bizə yeni olan ifadə və sözlər vardır. Bu mənada mövzumuz aktualıq kəsb edir.

Dilin leksik tərkibini təşkil edən bütün vahidlər hər cəhətdən bir-birinə oxşamır. Dildəki hər bir leksik vahidin özünəməxsus xüsusiyyətləri və üslubi vəzifələri vardır. Buna görə də bəzi sözlər dilin bütün üslublarında işlənə bildiyi halda, digər qrup sözlər müəyyən üslubi məqsəd üçün yalnız bir üslubda işlənir. Bütün bunları nəzərə alaraq B.Xəlilov işlənmə dairəsinə görə müasir Azərbaycan dilində aşağıdakı söz qruplarını fərqləndirir:

1) ümumişlək: hamı tərəfindən başa düşülən sözlər;

2) məhdud dairədə işlədilən sözlər: dialektizmlər, köhnəmiş sözlər, neologizmlər, vulqarizmlər, loru sözlər, jargon və arqo sözlər;

3) xüsusi sözlər: terminlər, peşə-sənət sözləri.[2, 230]

Cəmiyyətin inkişafı ilə bağlı bəzi məfhumların və onları bildirən sözlərin köhnəlib aradan çıxdığı kimi bir sıra yeni məfhumlar və onları bildirən yeni sözlər də yaranır ki, bunlar da *neologizmlər* (yunanca *neos* -yeni, *logos* – söz deməkdir) adlanır.

Neologizm sözünün mənası: new words- yeni söz, new usage- yeni işlətmə, new expression- yeni ifadə kimi oxşar mənalara gəlib çıxır. Yeni söz, yeni ifadə təbii ki, dilçilikdə indiyə qədər bizə tanış olmayan, yəni ümumişlək olmayan sözün artıq leksikonumuza daxil olması kimi qiymətləndirilir.

Nyumark (1988) neologizm terminini həm dildə, həm də dilçilik aspektində leksikoloji vahid üçün qazanılmış yeni söz və yeni ifadə kimi tərif etmişdir.

Neologizm termini yalnız “tamamilə yeni bir leksik vahid” deyil, həm də mənası dəyişdirilmiş mövcud bir kəlmə ehtiva edən daha geniş bir mənə daşıyır. Neologizmlər müxtəlif dillərdə söz, qrammatika və tələffüzün özünəməxsus nümunələri ilə fərqlənir.

Bir çox Amerikan lüğətlərinin (Merriam Webster Dictionary, The American Heritage Dictionary, Collins Theraurus) müəlliflərinin neologizmlərin təsvirinə dair yanaşma tərzinə baxanda, hamısının oxşar məxrəcə gəldiklərinə şahid oluruq. Nyumarkın yanaşmasına görə neologizm bəşəriyyətin inkişaf dövründə dildə yaranmış logikanın nəticəsidir. O, neologizmləri dilçilikdə müxtəlif formalarda xarakterizə etmişdir: The old word with new senses-köhnə sözə yeni toxunuş.[5;2]

Günümüzdə yeni söz və həmçinin yeni mənə kəsb edən sözlərin yaranması zəruridir. Neologizmlər istehsalatın, elmin, mədəniyyətin, inkişafı üçün əlaqədar olaraq yeni yaranmış anlayış, hadisə və keyfiyyətləri bildirmək üçün əmələ gəlir. Neologizmlərin yaranmasında elmin rolu xüsusilə böyükdür. Yaranan bütün yeniliklər, bütün ixtiralar isə söz vasitəsilə öz əksini dildə tapır. Elə buna görə də, müasir dövrdə də ingilis və Azərbaycan dillərinin lüğət tərkibinə müxtəlif sahələrə dair yüzlərlə neologizm daxil olmuşdur. Bu neologizmlər iki mənəbdən birinci, öz dili daxili imkanları əsasında; ikincisi, başqa dillərdən söz almaq əsasında yaranmışdır.

Yaranan yeni sözlər, yəni neologizmlər ən çox elm və leksikanın inkişafı ilə bağlıdır. İngilis dilində neologizmlərə misal olaraq, smog (smoke+fog), app (Software application for a smartphone or tablet computer), troll (An individual who posts inflammatory, rude, and obnoxious comments to an online community), ego surfer (A person who boosts his ego by searching for his own name on Google and other search engines). Azərbaycan dilində isə kompüter, printer, skaner, özəlləşdirmə, soyqırım, işbirliyi, yayım, cangüdən, çağdaş, bölgə, açıqca, soyad, durum və s. kimi sözləri nümunə göstərmək olar.[1;112]

Neologizmlərin dilimizə yeni söz kimi daxil olması səbəbi ilə arxaizmlər leksikonumuzda artıq daha az işlənən sözlərin, ifadələrin toplandığı baza kimi əhəmiyyət kəsb edir. Arxaizmlərin elmi tədqiqi və təsnifi

məsələsinə S.Cəfərov, A.Qurbanov, F.Zeynalov, S.Əlizadə və digər alimlər münasibət bildirmişlər. A.Qurbanov arxaizmlərə köhnəlmiş sözlərin bir növü kimi yanaşmışdır.

Yazıcılar yeni sözlər yaratmaqda şübhəsiz yaxşıdır. Fərqli cəhət bundan ibarətdir ki, bir söz icad etmək ayrı, amma gələcək nəsillər tərəfindən geniş istifadə ediləcək böyük bir söz yaratmaq ayrı bir anlayışdır.

Bəzi neologizmlər 50-60-70-ci illərdə və ya daha əvvəl hazırlanmışdı, ancaq bu yaxınlarda geniş istifadə edilməyə başlanmışdır.

Oxbridge - Əvvəlcə Oxbridge William Thackeray romanında uydurma bir qurum olaraq tanındı. Və sonra Oksford və Kembricin birləşdirilmiş adı üçün istifadə olunmağa başladı.

Pedestrian (Piyada) - William Wordsworth onu icad edəndə qədər piyada gəzən bir insanın adını çəkəcək bir söz leksikonda yox idi.

Scientist (Elm adamı) - William Whewell, "İnduktif Elmlər Fəlsəfəsi" əsərini yazdı, burada elmlə məşğul olan bir insanın adının olmaması ilə bağlı çaşqınlıq ifadə edildi. Bu şəkildə "alim" sözü yarandı.

Workaholic (işini çox sevən) - Doktor Wayne Oates, bir *Workaholic etirafları*: İş asılılığı haqqında faktlar kitabını yazarkən bu sözü təyin etdi. -Holic şəkilçisi "alkoqol" sözündə olduğu kimi bağımlılığı ifadə edir. Oates də iş bir növ asılılıq kimi baxırdı.

Twitter - Bu onomatopoeik (səsin fonetik təqlid edilməsi - bu vəziyyətdə bükülmə) sözü Geoffrey Chaucer-ə təyin edilmişdir. Göründüyü kimi İngilis dili lüğətlərinin bir sıra orijinal sözlərlə təmin edilməsində böyük töhfə verir.

Yahoo - İndi dünyada kim bu sözü bilmir? Ancaq hər bir insan bunun mənşəyindən xəbərdar deyil. "Yahoo" sözü ilk dəfə Jonathan Swift-in "Gulliver Travels" romanında təqdim edilmişdir. Yahoistlər materialist münasibətləri olan ibtidai qəddar varlıqlar idi.

Examples of Social Networking and Technology (İnternet və texnologiya ilə bağlı nümunələr):

Google: To use an online search engine as the basis for looking up information on the World Wide Web (İnternet axtarış sistemindən bütün dünya üzrə məlumat axtarmaq üçün istifadə olunan şəbəkə).

404: Someone who's clueless. From the World Wide Web error message 404 Not Found, meaning that the requested document could not be located (Zərərsiz biri; yəni tələb olunan sənədin mövcud olmadığı deməkdir)

Troll: An individual who posts inflammatory, rude, and obnoxious comments to an online community (İnternet birliyinə iltihablı, kobud və ədəbsiz şərhlər yazan bir şəxs).

Neologizmlər tarixi kateqoriyadır. Söz ümumişlək səciyyə daşıyıb lüğətə düşürsə, o, neologizm olma xüsusiyyətini itirir. Yeni söz yaratmanın bir tipi yeni anlayış təyin edən terminoloji, digər tipi isə ifadəli üslubi söz yaratmadır. Sözlün yeniliyi dövrə görə müəyyənləşir, zamanla bağlı hadisə kimi başa düşülür. Neologizmlər əmələ gəlmə yollarına və yaranma mənbələrinə görə dilin daxili imkanları hesabına, eləcə də başqa dillərdən söz almaq yolu ilə, yaxud fərdi şəkildə yarana bilər. Məhz bunları nəzərə alaraq ingilis və Azərbaycan dilində neologizmləri belə qruplaşdırmaq olar:

1) Dilin daxili imkanları hesabına yaranan neologizmlər: *yeddiillik, qardaşlaşmaq, bərabərlik, əyləc, nəfəslik* və s., ingilis dilində *killinglest, Englished, geniused* və s.;

2) Başqa dillərdən söz almaqla yarananlar: *teletayp, radiolakatr, menecer, marşal, motel, akvatoriya, akvamarin, pedikür* və s., ingilis dilində isə fransız dilindən *déjà vu, jamai vu, déjà dit, franc fort, touché, parkour*, ispan dilindən isə *plaza, silo, bonanza, salsa, fiesta* və s. kimi sözlər neologizm kimi lüğət tərkibinə daxil olmuşdur.

3) Ümumi şəkildə yaranan neologizmlər: *respublika, orbit, ekstremist, balet, terorist, kürəsəl, bilgisayar, ismaric* və s.;

4) Sözyaratma üsulları ilə əmələ gəlməsi ilə yarananlar: *pozucu, ağızlıq, tezlik, ölümsüzlük, pişiklik, dönümsüz, dərdqramma, taleyikür, boğazı bantlılar, qraxmallı oxumuşlar* və s.

Neologizmlər hər bir dilin sözyaratma formalarının modelinə uyğundur. Neologizmin əmələ gəlmə üsulları hər iki dildə, demək olar ki, eynidir və morfoloji yolla yarananlar kəmiyyətcə üstünlük təşkil edir. Neologizmlər, digər passiv leksik laylar kimi, özünəxas olan üslubi vəzifələri və konkret işlənmə sferasına malikdir. Yeni sözlər ingilis dilində daha çox publisistik üslubda özünü biruzə verir.[3;75]

Neologizmlər kütləvi informasiya vasitələri, internet və danışmaq vasitəsi ilə populyarlaşa bilər. O cümlədən, fərqli jargondan istifadə ilə tanınan bir çox sahədəki akademik diskussiya və nitqimizin tez-tez istifadə olunan hissələrinə çevrilə bilər. Neologizmlərin bir qismi ümumişlək sözlərə çevrilir, bir qismi öz yeniliyini qoruyub saxlayır. Onların dilin bir hissəsi olaraq davam etməsi bir çox amillərdən asılıdır. Ehtimal ki, bunlardan ən başlıcası ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilməsidir. Bir söz və ya ifadə artıq "yeni" olmadıqda, artıq neologizm deyildir. Neologizmlər "köhnə" olmaq üçün onilliklər çəkə bilər. Bir sözlün neologizm hesab edilməməsi üçün bir sözlün nə qədər köhnə olması faktı da buna təsir edə bilər.

Neologizmləri araşdırarkən, onlara olduğu kimi diqqət yetirmək lazımdır. İngilisdilli cəmiyyətin qəbul etdiyi yeni bir düşüncə tərzini yeni sözlərdə öz əksini tapır. Neologizmlər həmçinin həyat nə qədər sürətlə yaşanırsa, yeniliklər baş verirsə yeni sözlər də bir-birilərini eyni sürətlə əvəz edir. Bu da digər bir faktdır ki, neologizmlər bir başa tarixlə də uzlaşır. Lakin əsas budur ki, bu qarışıqların içində dilə elə yeni sözlər daxil olur ki, uzun müddət öz yeniliyini günümüzdə də saxlayır və daha az dəyişikliklərə məruz qalır.[4;2]

Neologizm yeni bir məna verilmiş mövcud bir söz və ya ifadəyə istinad edə bilər. Onlar yeni bir mədəni kontekstdən götürülmüş ixtiraların, yeni hadisələrin və ya köhnə fikirlərin müəyyənləşdirilməsində olduqca faydalıdır.

Zaman keçdikcə neologizmlər işlənmə məqamından, nə vaxt meydana çıxmasından, anlaşılma dərəcəsindən asılı olaraq get-gedə dəyişir. Buna görə də yeni söz, təzə söz anlayışları nisbi və şərti götürülərək dövrlərlə əlaqədar olan hadisə kimi başa düşülür.

Araşdırmalar nəticəsində bu qənaətə gəlirik ki, neologizmlər müasir həyatın tələbləri nəticəsində yaranmış elmi, texnoloji, başqa dillərdən leksikonumuza daxil olan yeni ifadə, sözlərin günümüzdə daha çox işlənməsinə gətirib çıxardır. Bir müddət dildə işləndikdən sonra ümumişlək sözlərə çevrilə bilərlər. Ümumişlək sözlər isə bir müddətdən sonra sözün neologizmə xas xüsusiyyətlərini itirir. İnsanlar yaşadığıca yeniliklərin baş verməsi qaçınılmazdır. Dolayısı ilə neologizmlər həmişə yaranacaq və zaman aşımına uğrayıb yenilənəcək.

Ədəbiyyat:

1. Aziza Hajiyeva, English lexicology, Baku, 2011.
2. Buludxan Xəlilov, Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası, Bakı, 2008.
3. R.S.Ginzburg, S.S.Khidekel, G.Y.Knyazeva, A.A.Sankin, A course in modern English lexicology, Moscow, 1979.
4. <https://kpfu.ru/docs/F1797492221/Lectures.on.Lexicology1.pdf>
5. <https://kayzen.az/blog/Az%C9%99rbaycan-dili/466/leksika-2.html>

Neologisms in English and Azerbaijani languages

Summary

Neo-religiousism plays an important role in lexical composition. As a result of the research, neologism, the emergence of the emergence of technicians and technicians in the modern era, the emergence of a new fundraising system and the emergence of a great fund. In a postulated period of postage, all the neologisms are set up by the oblique oblique slopes. More than once the necks of the boy are weighed down on the character.

In modernity, not in the background of innovation and technical innovation. Consequently, neologisms will always be created and updated in the summer.

Неологизмы в английском и азербайджанском языках

Резюме

Неологизмы играют очень важную роль в лексическом составе слова. Неологизмы, возникшие как результат развития науки и техники в современный период, пополняют язык новыми словами и обогащают его словарный фонд. После определенного периода почти все неологизмы становятся обычными общеупотребительными словами. Общие слова через некоторое время теряют некоторые характерные для неологизма особенности.

В современном мире на фоне развития науки и техники инновации неизбежны. Следовательно, неологизмы постоянно будут появляться и обновляться в языке.

Rəyçi: f.f.d. D.Ə.Həşimova